

גרטרוד קולמר – משוררת גרמנייה, דיוקן עברי*

"היום אני יודעת גם ללא המבקרים מהו ערכי כמשוררת, מה יש ומה אין ביכולתי לעשות... את נירון שעמד מרצונו באצטדיון לקול תרועות העם אני מבינה כלל וכלל; לו הייתי אני במקומו, הייתי רואה בשירי מתת יקרה ומעניקה אותם ליחידי סגולה בלבד", כך כתבה גרטרוד קולמר (1894-1943), במכתב לאחותה הילדה ינצל באוקטובר 1938. אך קולמר מעולם לא נדרשה לעמוד במקומו של הקיסר הרומי נירון או להדוף מעליה את אהדת הביקורת או הקהל. למעשה, רבים משיריה לא ראו אור בימי חייה, ואלה שהתפרסמו עוד בחייה, נחשפו לקהל מצומצם ביותר – הקהילה היהודית-הברלינאית, שהלכה והידלדלה בהדרגה תחת המשטר הנאצי בשלהי שנות השלושים של המאה העשרים.

תקופה היצירה המרכזית של קולמר החלה בשנת 1927, והפרסומים הראשונים מתוכה הופיעו בשנת 1928. זאת בשונה מאלזה לסקר-שילר, המשוררת היהודייה-גרמניה הנודעת שפעלה בברלין כבר מראשית המאה העשרים, ואשר שמה עלה לא אחת בפי המבקרים שביקשו להציב את קולמר לצידה, בין השאר כ"משוררת היהודייה החשובה ביותר מאז אלזה לסקר-שילר" (ציטוט מביקורת שקולמר עצמה כללה באותו המכתב להילדה). מבחינה היסטורית, פרק הזמן שבו יצירתה של קולמר הייתה עשויה לקבל את החשיפה הראויה לה נמשך שנים ספורות בלבד, וגם בהן, התקבלותה של שירה שהוגדרה כיהודית הייתה כמעט בלתי-אפשרית. בשנת 1935 אסרה לשכת הספרות של הרייך (Reichsschrifttumskammer) על סופרים יהודים כל פעילות או פרסום במרחב הגרמני, ובאותה השנה נאסר עליהם גם השימוש בשמות עט. השם "קולמר", שהיה שם העט של גרטרוד חודצ'יסנר, ושבו השתמשה מאז פרסומה הראשון ב-1917, שב והופיע בצמוד ליצירותיה רק לאחר מותה. תהליך הפרסום ההדרגתי של יצירתה, הכוללת מאות שירים, רומן, נובלה ושלוש יצירות לתיאטרון, הושלם רק בראשית שנות האלפיים עם פרסומה הראשון של מהדורה מדעית עם מכלול כתביה. עם זאת, למרות ההערכה הגוברת שקולמר זוכה לה כיום במחקר הדובר גרמנית, היא עדיין איננה מוכרת לקהל הרחב, ושירתה נקראת בצל חייה כיהודייה שחיתה בגרמניה הנאצית ונרצחה באושוויץ בשנת 1943. אין ספק שעקבותיהם של אירועי הזמן, שהפכו בהדרגה למציאות חייה של המשוררת ושהביאו למותה, נוכחים בחלקים מיצירתה, אך הנטייה לקרוא את כתביה רק מבעד לפריזמה הזו מנציחה את סיווגם כבעלי ערך שעיקרו ביוגרפי, ובמקביל מונעת מהקורא להיחשף לרבדים רבים אחרים המצויים בה.

מטרתה של מסה זו היא לערוך היכרות ראשונית בין הקורא העברי לשירתה של

* כל תרגומי השירים של קולמר הכלולים במסה זו הם מאת שירה מירון.

גרטרוד קולמר. הנובלה היחידה של קולמר, "סוזנה" (1939), המכילה הדים ומוטיבים רבים משירתה, היא יצירתה הראשונה (והיחידה עד כה) שראתה אור בעברית (הוצאת זיקית, 2014, בתרגומה של נועה קול). בבחירת השירים נעתי בין הרצון לייצג חלקים שונים בשירתה של קולמר ובין הדחף להתחקות אחר תהליך שהלך והעמיק בשירתה, ושאותו ניסחה באופן מוצהר במחזור שיריה האחרון, "עולמות" (1937), כמשנתה הפואטית וכאופן שבו היא תפסה את יצירת האמנות והשיר בפרט: תהליך החתירה המתמדת תחת סמלים, מוסכמות ואקסיומות חברתיות הגורסות האחדה ואיחוד, והצבתו של השיר כתייה על בלעדיות קיומם וכאלטרנטיבה המאפשרת ריבוי מתמיד של האופנים שבאמצעותם אנו מבינים את השפה ואת העולם המקיפים אותנו.

* * *

"ספר הסמלים הפרוסי", מחזור בן חמישים ושלושה שירים, נכתב בין השנים 1927-1928, לאחר תקופת אֵלם ארוכה של קולמר. מחזורי השירים המוקדמים שלה, ששירים בודדים מתוכם פורסמו בכתבי-עת, נכתבו עד לשנת 1920. הגם שכבר בהם מופיעים מוטיבים, סמלים ודמויות שקולמר תמשיך ותעסוק בהם גם במחזוריה המאוחרים, עדיין מדובר בניסיונות כתיבה ראשוניים, לפרקים בוסריים, שנטועים עמוק בתוך מסורת שירי העם והבלדות הגרמניות שקולמר הכירה מבית. "ספר הסמלים הפרוסי" מסמן את ראשיתו של הטון העצמאי של קולמר, ובכך הוא מצביע על תחילתו של תהליך ההשתחררות ההדרגתית מהיבטים שונים של צורה ומסורת לטובת פיתוחו של מבע פואטי עצמאי. מקור ההשראה של קולמר למחזור זה, שכותרתו מרמזת למסורת השירה ההראלדית, המתארת ומפענחת סמלי אבירים ובתי אצולה ומלוכה אירופיים וראשיתה בימי הביניים, הוא פרואזי למדי: אוסף בולי-פרסומת של חברת הקפה הגרמנית 'האג', שעליהם הודפסו סמליהן ההיסטוריים של ערים ופרובינציות פרוסיות, ושאותם אסף בקפידה אחיה הצעיר של קולמר, גאורג חודצ'ינסר. הקובץ מחולק למחוזות פרוסיה, וכותרות שיריו נושאות את סמלי המקומות השונים. בין הכותרת לשיר מופיע תיאור קצרצר של הסמל כפי שצויר על בולי הקפה, על צבעיו והעצמים המופיעים בו, והוא נראה במבט ראשון כעין "מוטו" לשיר. כך, מכותרתו של הקובץ ועד לתיאורי הסמלים, קולמר יוצרת ציפיה לשיר שייתן פשר או הסבר של הסמל שהוא מוקדש לו. אך השירים חורגים מתפקיד זה במפגיע, והם פורצים בדרכים שונות את שדה המשמעות האפשרי של הסמל. לעיתים הם מתעלמים כליל מקיומו וממשיכים, באופן אסוציאטיבי לחלוטין, בקו מחשבה עצמאי, הנרקם מתוך מרכיב אקראי, צבע או צורה בסמל, ולפרקים אף בלעדיו.